

zindanlara da nüfuz edir, həbsxanalara atılmış inqilabçıların da üzü gülür. Məhbüs inqilabçıların biri Romanov sülaləsinin süqutunu öz yoldaşlarına bel xəbər verir: "Artıq zəncirlər qırıldı. Nəhayət, istibdad heykəli devrildi. Rusiya çarlığı məhv oldu. Səadət günəşi parlayır, hürriyyət pərisi gülümsəyir. Bu gün məzlumlar üçün ən şərəfli bir bayram, zalımlar üçün ən qorxunc bir intiqam günüdür." Heç bir şübhə yoxdur ki, surətin dili ilə deyilən yuxarıdakı sözlər müəllifin inqilaba bəslədiyi şəxsi münasibətin ifadəsi idi. Faciədə bəzən inqilabi pafosun zəifləməsinə baxmayaraq, "Şeyda" H.Cavid yaradıcılığında və eləcə də Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində inqilabi məzmunlu bir dram əsəri kimi diqqəti cəlb edir. "Maral" və "Şeyda" faciələri açıq göstərir ki, H.Cavid real həyata, müasir demokratik yazıçılara yaxınlaşdıqda, əsərlərinin mövzusunun real həyatdan aldığı mücərrəd fəlsəfi axtarışlardan, ziddiyyətlərdən uzaqlaşdı. Bu əsərlər bir də onu sübut edir ki, vaxtilə "Cavid öz xalqı ilə bağlı olmamışdır, Azərbaycanın həyatından yazmamışdır" deyənlər səhv edirlər. Bu əsərlər göstərir ki, H.Cavid öz xalqı ilə bağlı olmuş, yaradıcılığı ilə onun mədəni inkişafına, ictimai şüur təşəkkülünə müəyyən müsbət təsir göstərmişdir. Hüseyn Cavidin tez-tez tarixə müraciət etməsinə mənfi bir hal kimi qiymətləndirənlər də yanılırdılar. Əgər H.Cavid Şərqi qədimdən əbədi dillərdə gəzən "Şeyx Sənan" əfsanəsini öz yaradıcılıq laboratoriyasının süzgecindən keçirib, islam dininin əhəmiyyətini rədd edən gözəl bir məhəbbət dastanı yaratmışdırsa, heç bir qəbahət iş görməmişdir. Eyni sözü müasirliklə səslənən "Knyaz", "Səyavuş" və nəcib ümumbəşəri duyğular tərənnüm edən "Xəyyam" pyesləri haqqında da demək olar. Bu cəhət humanist sənətkarın coğrafi sərhəd və milli məhdudiyyət bilməyən yaradıcılıq üföqlərinin genişliyini, bədii təxəyyülünün əhatəli və dərinliyini göstərir ki, biz buna ancaq sevinməliyik. Axı, Cavid Cavid edən, onu böyük sənətkarlar sırasına çıxaran da "Şeyx Sənan", "Səyavuş", "Xəyyam" kimi sənət inciləridir. Ədəbiyyatımızın qızıl fonduna möhkəm daxil olmuş bu əsərlərlə biz haqlı olaraq fəxr edirik. Cavidin bəzi tədqiqatçıları çox vaxt unudurdular ki, Cavid tarixə müraciət edərkən hadisələrə bu günün gözü ilə baxmış, onları müasirlik baxımından mənalandırmışdır. Kim deyə bilər ki, "Knyaz", "Səyavuş", "Xəyyam" pyeslərində tarixiliklə müasirlik üzvi surətdə bağlanmışdır? Bunların heç birində tarix kərkəranə idealizə edilməmişdir. Əksinə, köhnə dünyanın çürümüş əxlaq normaları bu günün dünyagörüşü tələbləri cəbhəsindən işıqlandırılıb tənqiddə tutulmuşdur. Bu prinsipi müəyyən dərəcədə "Topal Teymur" da aid etmək olar. Bu pyesində də müəllif köhnəliyin qarşısında kor-koranə boyun əyməmişdir. Hüseyn Cavidin yaradıcılıq taleyi elə gətirmişdir ki, o, uzun müddət ədalətsiz tənqidlərə məruz qalmışdır. Azapçılıq, vulqar sosiologiya və şəxsiyyətə pərəstişin hökm sürdüyü illərdə Cavid ancaq tənqid hədəfi olmuşdur. Özü də elə tənqid ki, onu ortalığa çıxarmağa indi adamın üzü gəlmir. Odur ki, bu kitaba əsasən ədalətli tənqidi məqalələr və obyektiv elmi tədqiqat əsərləri salınmışdır. Heç şübhəsiz ki, bu kitabda toplanılan əsərlər Hüseyn Cavid yaradıcılığının geniş oxucu kütlələri tərəfindən öyrənilməsinə yaxından kömək edəcəkdir. XX əsrin ilk illərindən başlayaraq, 1930-cu illərin birinci yarısından davam edən dövrdə Azərbaycan ədəbiyyatını, xüsusən Azərbaycan teatrını Cavidə təsəvvür etmək mümkün deyildir. Cavidin Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində tutduğu mövqeyi qiymətləndirərkən, nəzərə almaq lazımdır ki, müəyyən ictimai, mədəni inkişaf yolu keçən hər hansı bir xalqın ədəbiyyat tarixində Sabirlərlə yanaşı Hadilərlə olmuşdur, Cabbarlılarla yanaşı, Cavidlərlə olmuşdur. Nəzərə almaq lazımdır ki, bədii yaradıcılıq asfalt döşənmiş hamar yol deyildir ki, hamı onu birbaşa keçsin. Bədii yaradıcılıq elə bir mürəkkəb prosesdir ki, onu hərə bir cür keçir. Əgər Sabir XX əsrin mürəkkəb şəraitindən ustalıqla baş çıxarıb, bu prosesi, ümumən, müstəqil yol ilə keçmişsə, yaxsını pisdən, gözəlliyi çirkinlikdən həssaslıqla ayırd edə bilmişdirsə, Hadi bu yolu dolanbac keçmiş, bəzən ziddiyyətlər içində boğularaq, yaxsını pisdən seçməkdə çətinlik çəkmiş, öz şəxsi arzularından asılı olmayaraq fikri böhranlar keçirmiş, bəzən ideya bədrəmələrinə məruz qalmışdır. Yaxud, inqilabdan sonra Cəfər Cabbarlı sürətlə yenidən qurulub, sovet platforması tərəfinə daha tez keçdiyi halda, Cavid yaradıcılığının məfkurəcə yenidənqurulma prosesi təcridlə inkişaf etmiş, o, bu yolu Cabbarlıdan bir az sonra başa vurmuşdur. Əlbəttə, Hüseyn Cavidin yaradıcılığının müəyyən mərhələlərində yazıçının məlum ziddiyyətləri də olmuşdur. Lakin bunu ancaq Cavidin şəxsi ziddiyyətləri kimi izah etmək səhv olardı. Bu ziddiyyətləri konkret ictimai-siyasi şəraitin mürəkkəbliyindən doğan bir hal kimi qiymətləndirmək lazımdır. H.Cavid mənəli

həyat və yaradıcılıq yolu keçmiş, insanpərvərlik, həqiqət, ədalət, sədaqət, mərdlik, gözəllik kimi nəcib yüksək bəşəri keyfiyyətlər tərənnüm edən, istismar dünyasına, dini xurafata sonsuz nifrət bəsləyən görkəmli söz ustasıdır, ədəbiyyatımıza gözəl səhnə əsərləri, möhtəşəm faciələr bəxş edən böyük humanist sənətkardır. O, inqilabdan sonrakı illərdə marksizmlənin ideologiyasının təsiri altında inkişaf edərək sovet yazıçısı olmuşdur. H.Cavid sosializm quruculuğunu alqışlayan, beynəlxalq imperalizmi, faşizmi, istila məqsədi güdən müharibələri ifşa edən böyük şair və dramaturqdur. Azərbaycan ədəbiyyatı, Azərbaycan teatru tarixində H.Cavidin özünəməxsus fəxri yeri vardır. Hüseyn Cavid artıq öz həqiqi qiymətini almışdır. Vaxtilə onun haqsız tənqid edilən əsərləri indi böyük tirajlarla nəşr edilib yayılır, biz onları maraqla oxuyur, böyük sənətkarı daha dərin, daha çoxşün məhəbbətlə sevirik.

ƏDƏBİYYAT:

1. Ədəbiyyatşünaslığın əsasları. Bakı, 1964.
2. Cəfər Xəndan. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Bakı, 1955.
3. Cəfər Cəfərov. Azərbaycan dram teatru. Bakı, 1959.
4. Əliyev Qarabağlı. Azərbaycan ədəbiyyatının tədrisi metodikası. Bakı, 1968.

SUMMARY

H.Javid is a master of prominent vocabulary who has given meaningful high-quality human qualities such as humanity, truth, justice, loyalty, courage, beauty, endless hatred to the world of exploitation and religious prejudice, beautiful works of ours and great tragedies is a great humanist craftsman. H.Javid has a unique place in the history of Azerbaijani literature and Azerbaijani theater. Hussein Javid has already received his true value. His unfairly criticized works have now been published and distributed in large circles, we read them with interest, love the great artists with deeper, more affectionate love.